

* * *

Testamenty w księgach miejskich wileńskich z XVI i XVII wieku. Katalog, oprac. Kamil Frejlich, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2017 (Katalogi Testamentów Mieszkańców Miast z Terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku, I), ss. 99

Szlacheckie i mieszczańskie testamenty z terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów od ponad trzech dekad znajdują się w polu zainteresowań polskich historyków. Stanowią cenny materiał źródłowy do rozważań nad mentalnością społeczeństwa doby staropolskiej, relacjami rodzinnymi, a także historią kultury materialnej. Uwaga poświęcana testamentowi jako nośnikowi danych o przeszłości doprowadziła w ostatnich latach do intensyfikacji procesu wydawniczego aktów ostatniej woli. Edycje stanowią jednak tylko jeden ze sposobów wprowadzenia tego rodzaju źródeł do obiegu naukowego — drugim, choć w innej formie, są ich katalogi.

Ostatnio ukazały się trzy tomy katalogów zbierające testamenty mieszkańców czterech miast i regionów Rzeczypospolitej Obojga Narodów: Wilna (t. I), Wołynia (t. II)¹ oraz Brześćcia i Grodna (t. III), spisane w XVI–XVIII w.² Zostały one opublikowane w ramach serii Katalogi Testamentów Mieszkańców Miast z Terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku, opracowywanej przez Zespół Historii Kultury Staropolskiej pod kierownictwem Urszuli Augustyniak w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego³.

Opracowany przez Kamila Frejlicha katalog testamentów i poza notami katalogowymi zawiera: wykaz skrótów, wstęp, ilustracje oraz trzy indeksy (osobowy, geograficzny i rzeczowy). Tom powstał jako rezultat analizy ksiąg miejskich wileńskich pochodzących z dwóch zespołów archiwalnych Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie (Lietuvos valstybės istorijos archyvas), a mianowicie z zespołu sądu magdeburskiego (Vilniaus magdeburginis teismas, fond 22) oraz zespołu wileńskiego magistratu (Vilniaus magistratas, fond 23). Autor sięgnął również do zespołu 458 (Vilniaus magistratas), zauważył jednak, że dla prowadzonej przez niego kwerendy ma on mniejsze znaczenie, gdyż znajdują się w nim jedynie cztery testamenty z interesującego go okresu (s. 10). Taki stan rzeczy wynika z charakteru oraz specyfiki dokumentów zawartych w tym właśnie zespole. Odnajdujemy w nim bowiem przede wszystkim księgi rachunkowe: przychodów, rozchodów i taks podatkowych magistratu. Recenzowany katalog powstał zatem w oparciu o analizę dokumentów pochodzących z 33 ksiąg⁴ obejmujących lata 1486–1727. Ponadto przeszukane zostały: księ-

¹ *Katalog*, II.

² *Katalog*, III.

³ Publikacja powstała jako rezultat projektu badawczego pt. *Katalogi testamentów mieszkańców miast z terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku* realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki 2013–2018 pod kierownictwem U. Augustyniak, nr projektu 11H 12 0165 81.

⁴ Dziesięć ksiąg (sygn. 5333–5344) pochodzi z fondu 22, kolejne 23 (sygn. 5096–5125) z fondu 23.

ga radziecka z lat 1657–1662, opracowana i wydana przez historyków litewskich⁵, a także wypisy Mamerta Herburta (1789–1873) znajdujące się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej⁶.

Autor za cesurę końcową prowadzonych poszukiwań przyjął 31 grudnia 1700. Ostatecznie udało mu się odszukać 248 testamentów należących do szlachty, mieszczan (zarówno wileńskich, jak i pochodzących z innych ośrodków), a także duchownych. Najstarszy z dokumentów datowany jest 29 stycznia 1546, ostatni 20 kwietnia 1700.

Noty katalogowe dotyczące poszczególnych testamentów składają się z trzech zasadniczych informacji. Pierwszą z nich są dane chronologiczne, według których uporządkowano odnalezione akty ostatniej woli. Zasadniczą datą braną przez autora pod uwagę była data powstania dokumentu, w przypadku jej braku uwzględniony został moment wpisania aktu do księgi. Obie te daty zostały zresztą przez Frejlicha odnotowywane.

Następne informacje dotyczą osób testatorów i testatorek. Poza imieniem i nazwiskiem Frejlich uwzględnił profesję lub pełnioną funkcję, przynależność do stanu szlacheckiego, a także obywatelstwo, w przypadku pochodzenia z innego miasta lub jurydyki. Testatorki odnotowane zostały z podaniem zawodu bądź funkcji pełnionej przez ich męża, którego imię i nazwisko, co szczególnie istotne, również odnotowano. W tych przypadkach, w których było to możliwe, autor w oparciu o dyspozycje testamentowe, a zwłaszcza o zapisy dotyczące miejsca pochówku, ustalił wyznanie testatorów.

Noty zawierają wreszcie informacje charakteryzujące opracowywane dokumenty. Wśród nich: formy przekazu testamentów, ich sygnatury wraz z numerami kart lub stron, język, w którym zostały spisane, numery kart, na których występują w rejestrze, a także literaturę poświęconą testatorom lub edycje źródłowe zawierające poszczególne akty. Każda z not katalogowych opatrzona została numerem porządkowym od 1 do 248.

Na marginesie owych testamentowych poszukiwań warto poczynić kilka refleksji. Przede wszystkim można odnieść wrażenie, że autor nie wyjaśnił do końca czytelnikowi, jakim kierował się kryterium, zakreślając ramy chronologiczne katalogu. We „Wstępie” napisał: „Inspiracją do przygotowania niniejszej książki był katalog testamentów mieszczan warszawskich z XV–XVII w. [...] Uznałem bowiem, że analogiczną publikację należałoby przygotować dla miasta, które stanowi główny przedmiot moich badań, stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego — Wilna. W związku z wzorowaniem się na katalogu warszawskim, zakres chronologiczny niniejszej pracy odpowiada okresowi do końca XVII w.” (s. 9). Autor, tworząc katalog na wzór już istniejącego, powinien, jak się wydaje, wykorzystać potencjał, jaki stworzyłoby rozszerzenie ram chronologicznych. Z pewnością interesujące byłoby porównawcze zestawienie jego własnych wyników badań z ustaleniami Agnieszki B a r t o s z e w i c z, Andrzeja K a r p i ń s k i e g o oraz Katarzyny W a r d y⁷ w zakresie: liczby odzyskanych testamentów, charakterystyki testatorów pod względem przynależności do danego stanu, wykonywanych zawodów czy wyznania. Ponadto argumentacja przytoczona przez Frejlicha nie daje odpowiedzi na zasadnicze pytanie, a mianowicie: dlaczego swymi badaniami nie objął również XVIII w. Podkreślić należy, że autor dostrzega potrzebę prze-

⁵ ČIURINSKAS, KAMINSKAS, MEILUS 2011.

⁶ BJ, rkps 2926.

⁷ BARTOSZAEWICZ, KARPIŃSKI, WARDA 2010.

analizowania ksiąg z tego stulecia („Wskazane byłoby też rozszerzenie kwerend na wiek XVIII”, s. 14). Przypuszczać możemy, że takie kompleksowe pod względem chronologicznym ujęcie dałoby również szansę odpowiedzi na pytania porównawcze, głównie dotyczące testatorów żyjących w XVII i XVIII stuleciu w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Katalog jest owocem trudu, wynikającego z przeszukania 33 ksiąg oraz zidentyfikowania niemal 400 osób. Być może zatem, choć jest to jedynie domysł czytelnika, nieuwzględnienie w badaniach XVIII w. wynikało z ilości materiału, który należałoby dodatkowo przeszukać.

Powstałe zestawienie jest atrakcyjne dla badaczy różnych dziedzin z kilku powodów. Po pierwsze istotnym walorem jest skrupulatne i rzetelne opisanie źródeł, co ułatwi dotarcie do nich zainteresowanym; po drugie — zawiera informacje dotyczące współmałżonków, co może okazać się przydatne w badaniach genealogicznych; po trzecie — zgromadzone w nim zostały istniejące już, poświęcone temu zagadnieniu opracowania i edycje źródłowe. W tym miejscu warto dodać, że w przypadku edycji należałoby się odnieść również do *Akt cechów wileńskich*⁸. Zasadniczym walorem publikacji jest jednak to, że wydobywa ona na światło dzienne testamenty mieszczan — rzemieślników i kupców. Przeanalizowanie tych dokumentów z pewnością poszerzy wiedzę na temat życia codziennego oraz kultury materialnej tej grupy mieszkańców Wilna.

Można ubolewać nad faktem, że omawiane zestawienie jest cząstkowe i jedynie w bliżej nieokreślonym stopniu charakteryzuje ogół zasobu testamentów mieszczan wileńskich. Jak sam autor wskazuje, akty ostatniej woli odnajdujemy w aktach kapituły wileńskiej, w księgach grodzkich, horodnictwa, Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, w dokumentach poświęconych różnym zgromadzeniom zakonnym, historii poszczególnych świątyń, a także w innych zbiorach archiwalnych (s. 13–14). To wielkie rozproszenie materiału źródłowego uświadamia, jak wiele jest jeszcze do zrobienia w zakresie jego inwentaryzacji.

Katalog z całą pewnością jest pierwszym i należy mieć nadzieję nie ostatnim krokiem na drodze do zinwentaryzowania całości zasobów aktów ostatniej woli mieszkańców stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stanowi on istotną pomoc naukową dla badaczy wykorzystujących źródła testamentalne, specjalizujących się w studiach nad historią Wilna, społecznością stolicy litewskiej czy analizujących zagadnienia eschatologiczne. Z pewnością jest to „narzędzie”, które ułatwi dotarcie do materiału źródłowego i skróci czas niekiedy bardzo żmudnych kwerend w wileńskim archiwum.

Należy mieć nadzieję, że wkrótce doczekamy się kolejnej części serii. Być może recenzowany katalog będzie stanowił, w niedalekiej przyszłości, podstawę do przygotowania również edycji źródłowej.

Bernadetta Manyś
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Historii

⁸ *Akty* 2006.